

„...mindent a legmagasabb szinten
kell csinálnunk...”

*Szilágyi Ágnes Judit történész, Percz László filozófus,
Timár Katalin művészettörténész és Vörös István író,
irodalomtörténész beszélgetése a tudomány nyelvről*

Szilágyi Ágnes Judit: Beszélgetésünket saját szűkebb szakterületem, a luzofón világ története felől indítanám. Magammal hoztam két nemrégiben megjelent könyvet, mert fordításukat lektorálva többször feltettem magamnak a kérdést: Tudomány magyarul? Nyelvében él-e a tudomány? Az egyik kötet José Hermano Saraiva *Portugália rövid története*, a másik pedig Boris Fausto *Brazília rövid története* című munkája.¹ Tudományos művek fordításánál gyakran szembesülünk azzal, hogy bizonyos kifejezéseket nem elég egyszerűen lefordítani, sokkal inkább arra van szükség, hogy mélyebb értelmezést adjunk nekik, kontextualizáljuk őket. Itt van mindjárt a nálunk manapság unásig ismételt „nemzeti” szó, ami magyar vonatkozásban más értelmet hordoz, mint a brazil történelem kapcsán. Mikor Boris Fausto „nemzeti kongresszusról”, „nemzeti himnuszról” beszél, azzal mindig a föderális, vagyis a tagállamok feletti intézményekre utal a Brazil Szövetségi Köztársasággal kapcsolatban. Így a fordításnál talán pontosabbak vagyunk, ha a „nacional” megfelelőjeként inkább a „föderális”, esetleg az „országos” vagy a „brazil” jelzőkkel élünk. Ehhez per-

Szilágyi Ágnes Judit történész (ELTE), a portugál nyelvű országok történelmének tanára, Percz László filozófus (BME), filozófiatörténészként az 1990-es évek eleje óta foglalkozik a nemzeti filozófia problémájával, Timár Katalin művészettörténész (LUMU, PTE), kurátor és kommunikációkutató és Vörös István író, irodalomtörténész (PPKE), a cseh kultúra szakértője és a kreatív írás program oktatója. 2013. április 29-én az ELTE Bölcsészettudományi Karán, a Történeti Intézet Szekfű Gyula Könyvtárában került sor az Egyetemes Történeti Beszélgetések X. délutánjára, *Tudomány magyarul? Nyelvében él-e a tudomány?* címmel.

1 Mindkettő magyar kiadását a budapesti Equinter Kiadó gondozta 2010-ben, illetve 2011-ben.

sze nem elég a nyelvismeret, hanem a tudományterület – legyen szó bármely tudományterületről² – belső ismeretére is szükség van. Beszélgetésünk egyik iránya lehet tehát a nemzetközi human tudományos eredmények hazai interpretációja. Fordítsunk, ne fordítsunk? Mit és hogyan fordítsunk? Hol vannak a megértés határai?

Szabhatunk más irányt is beszélgetésünknek: 2004-ben IBERCONCEPTOS néven jött létre az a nemzetközi együttműködési program, ami mára már több mint száz kutatót fog össze, különböző országokból. A projekt lényege, hogy az ibér-amerikai történelem konceptuális feldolgozásával, szisztematikusan, nemzetközi megközelítésben értelmezzem vagy értelmezzem újra bizonyos, a régió múltját érintő fogalmakat, olyanokat, amelyeknek történeti tartalma lényegesen eltérhet Chilében és mondjuk Venezuelában. Az első kötetet 2009-ben publikálták, és olyan címszavakat tartalmaz, mint az Amerika/amerikai, az alkotmány vagy a nemzet.³ E latin-amerikai példa ürügyén a továbbiakban elemezhetjük a körünkben képviselt tudományterületek – filozófia, művészettörténet, irodalom, történelem – hazai művelőinek külföldi lehetőségeit, eredményeik közvetíthetőségének esélyeit, nemzetközi beágyazottságukat. A környező országokban született kutatási eredményekhez való viszonyunkat, a tudományos vita, az álláspontok közelítésének távlatait.

A harmadik vitaindító felvetésem a tudományos teljesítmény mérhetőségéhez kapcsolódik. Éppen ma beszéltem egy doktoranduszommal, aki elbizonytalanodva hívott fel azzal a kérdéssel, hogy a latin-amerikai integrációs szervezetek történetét bemutató dolgozatát nem angolul kellett volna-e megírnia. Az egyetemes történelemmel foglalkozó szakembereknél ez gyakran felmerülő probléma: milyen nyelven „érdemes” konferenciázni, írni? Innen már csak egy lépés a tudományometriai elvárások vagy a pályázatok, tudománypolitikai kényszerpályák kérdése, ami szintén sokunkat érint manapság. Tehát megvitatjuk: míg a kutatókat az idegen nyelvű publikálás kényszere szorítja, mit gondoljunk a „nemzeti tudomány” létjogosultságáról, egyes kérdéseknek a magyar tudományosságban való megjelenítéséről?

Percz László: A mai vitára szóló meghívón a címben ez állt: „nyelvében él-e a tudomány?” Véleményem szerint a tudomány nem a nyelvében él. Már önmagában a kérdésfelvetés módja arra utal, hogy mi, itt az asztal körül nem a „science” értelemben vett „tudomány” művelői vagyunk. Mi sem mutatja ezt jobban, mint

2 Nagyon hasonló problémákat boncolgat például Sándor Bea *Problémás nem, problémás fordítás* című kritikájában a *Kaligram* 2008/februári számában. <http://www.kaligram.eu/Kaligram/Archivum/2008/XVII.-evf.-2008.-februar-Perem/Problemas-nem-problemas-forditas> (Utolsó letöltés: 2014. június 1.)

3 Sebastián, Javier Fernández (szerk.): *Diccionario político y social del mundo iberoamericano. La era de las revoluciones, 1750–1850*, I. kötet, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2009.

egyetemi kollégáim példája. A BME habilitációs bizottsága és doktori tanácsa tagjaként műegyetemi professzorokkal dolgozom együtt. A testület elnöke szakmája szerint szilárdtest-fizikus. Ha az ő publikációs jegyzékét megnézzük az MTMT-ben, azt látjuk, hogy egyetlenegy magyar nyelvű publikációja van, az akadémiai székfoglalója, ami ugyanakkor az egyetlen egyszerűs írása. Az összes többi közleménye angol nyelvű, többszerzős munka.

Sz. Á. J.: A bölcsészek speciális helyzetben vannak a publikációs nyelv szempontjából. Tovább megyek, talán azt is mondhatjuk, hogy a tudományometriai értékelés terén, teljesítményünk mérésekor nekünk olyan szabályok szerint kell helytállnunk, melyek egyáltalán nem illeszkednek a mi szakmánk sajátosságaihoz.

Timár Katalin: Ha nincs magyar nyelven hozzáférhető írásmű, akkor nálunk gyakorlatilag nem is létezik maga az adott „tudomány” sem, mely máshol teljesen más állapotok között létezik. Gondolok itt elsősorban arra a kulcsfogalomra, amelynek használata a magyar kontextusban problémás, és mutatja, hogy valamiféle félreértett kifejezésről van szó: a „diskurzus”-ról. Ezt a fogalmat – legalábbis a művészettörténészek között – nagyon gyakran egyszerűen a „párbeszéd” szinonimájaként használják. Pedig a *discourse* az angol nyelvű szakirodalomban egészen mást jelent, nem az emberek vagy a tudósok párbeszédét. Azt gondolom, hogy a humán tudományok éppen hogy a nyelvben, vagy ha úgy tetszik, a diszkurzusban – és persze a diskurzusban – élnek, és ha már ennek a szónak a fordításánál és használatánál kisiklik az értelmezés, akkor kezdettől fogva nem ugyanarról a dologról beszélünk.

Vörös István: A magam részéről irodalomtörténeti példákon keresztül közelíteném meg a kérdést. De hozhatnék cseh példát is, mivel a cseheknél nagyon hasonló volt a helyzet a 19. században: mindkét nép akkor jött rá arra, hogy bár a tudomány talán nem a nyelvében él, viszont tudomány nélkül nem él a nemzet, abban az értelemben, hogy tudomány nélkül nem lehet egyenrangú fél más kultúrnépekkel összehasonlítva. A cseheknél ez egészen brutális felismerés volt, mert a 18–19. század fordulójáig egyszerűen nem létezett olyan nyelv, amely alkalmas lett volna arra, hogy meg lehessen beszélni bizonyos mélyebb kérdéseket. Tehát meg kellett teremteni a tudományos nyelvet. A 19. századi irodalomtörténet ezért a cseheknél nem szól másról, mint tankönyvek fordításáról, és annak a szinte lehetetlen feladatnak a megoldásáról, hogy egyszerűen megteremtsék a szükséges kifejezéseket.

Arra a kérdésre, hogy egy tudós milyen nyelven művelje a szakmáját, hogyan publikáljon, én azt a praktikus választ adnám, hogy mindenki írjon azon a nyelven, amin a legárnyaltabban tudja kifejezni magát. Persze ha nincs meg hozzá a megfelelő nyelv – vagyis írna ő magyarul, de beleütközik abba a problémá-

ba, hogy a szakkifejezéseknek nincs magyar megfelelője –, akkor el kell gondolkodni azon, szükség van-e egyfajta újabb nyelvújításra? Vagy esetleg fenn kell tartani egy nyelvújítási folyamatot, időről időre létrehozva a megfelelő, új magyar szavakat? Nem árt, ha világos magyar szavakkal mondjuk el azt, amit akarunk, mert akkor kiderül, valóban van-e gondolatunk. Megtehetjük persze azt is, hogy világos angol nyelven fejezzük ki magunkat. Az angol nyelv amúgy sem teszi lehetővé azt a fajta homályos ködösítést, amit egyes magyar irodalomtudósok néha megengednek maguknak.

P. L.: Vörös Istvánt hallgatva az jutott az eszembe, hogy az általunk művelt tudományterületek, amelyeket nem soroltam a „science” körébe, az úgynevezett „nemzeti tudományok” csoportját alkotják. Ezekre találták ki Széchenyi akadémiajának I. és II. osztályát (a nyelv- és irodalomtudományokét, illetve a filozófiai és történettudományokét). Ezek a tudományágak hagyományosan, a 19. századtól a nemzeti közösség önértelmezésének eszközei voltak, és azok is maradtak, még akkor is, ha manapság már nem lehet úgy kezelni, mondjuk, az irodalomtörténetet, ahogy Toldy Ferenc tette kétszáz évvel ezelőtt. Új helyzetben vagyunk, ugyanakkor örökséget is hordozunk. Ha jól érttem, amit Vörös István az imént mondott, ő is amellett érvelt, hogy nem szívesen szakítana teljesen a hagyományokkal. Ezzel én is így vagyok, és ehhez tartom magam a *Magyar Tudomány*⁴ társadalomtudományi szerkesztőjeként is. 2011–2012-ben a lap hasábjain lezajlott egy érdekes vita⁵ a filozófia feladatáról. A vitaindító cikket egy fiatal, huszonéves, Cambridge-ben dolgozó magyar kolléga írta, lényegében arról, hogy szakítani kell a hagyományos filozófiafelfogással. Hiszen Arisztotelész idején a filozófia még a tudományok összességét jelentette, aztán minden tudományág önállósult, és a filozófiának nem maradt semmije, állandó legitimációs zavarban van. Erre a helyzetre elképzelhető egy olyan válasz, hogy maga a filozófia valamiféle „elméleti természettudománnyá” válna, és a filozófusok ezentúl nem Platónt és Kantot olvasnak majd, hanem a *Nature* és a *Science* cikkeit, és a természettudományok metodológiai problémáihoz kell hozzászólniuk. Réműletesnek tartom ezt a perspektívát, amivel a *par excellence* „filozófia” veszne oda, ugyanis a filozófia nem megismerni akar, hanem értelmezni, tehát én nem hiszem, hogy „elméleti természettudósként” valaki is boldogan filozofálna.

Sz. Á. J.: Ezek szerint az úgynevezett „nemzeti tudományok”-at mindenképpen a hagyományok tiszteletben tartásával és alapvetően magyarul kell művelnünk? Mi a helyzet más területekkel?

4 Az MTA 1840-ben alapított folyóirata.

5 Nánay Bence írását követően a vitában állást foglalt Vajda Mihály, Boros János, Nemes László, Tózsér János, Demeter Tamás, Nyíri Kristóf, Schwendtner Tibor, Molnár Gábor és Fehér M. István. A szövegek olvashatók a *Magyar Tudomány* online felületén is: www.matudol.iif.hu (Utolsó letöltés: 2014. június 1.)

V. I.: Hadd indokoljam, miért kell szerintem minden tudományágat magyarul is művelni! A matematikában jórészt már megteremtették az egyes fogalmak magyar megfelelőjét, közismert példa a „rádusz” helyett a sokkal szemléletesebb „sugár” használata. Azonban ha nincs meg a magyar szaknyelv, mondjuk, ha egy mesterember nem Magyarországon tanulta a szakmáját, nem biztos, hogy megfelelően, pontosan tud egy másik, itthon tanult kollégájával egyeztetni, mert a megfelelő szakmai kifejezéseket esetleg csak idegen nyelven ismeri. Így nehézkessé válik a hazai munka.

Egyéni karrierszempontból el tudom képzelni, hogy valaki azt gondolja, márpedig ő főleg angolul fog írni, de az, hogy senki ne írjon már többé magyarul bizonyos tudományokban, nem helyes. A magyar tudósoknak igenis felelősségük a tudomány magyar nyelven való megjelenítése. Ez nem azt jelenti, hogy az helytelenül dönt, aki akár teljes egészében áttér az angol nyelvű publikálásra, de ha mindenki így tesz (még a humán tudományok területén is), azt igen szerencsétlen dolognak tartanám, mert ebben az esetben egyszerűen kimaradnánk valamiből. Már persze ha egyáltalán sikerül fenntartani a mai Magyarország igényét arra, hogy tájékozódjon a világ tudományosságában, ugyanakkor azt is állítom, hogy ilyen igény magától sosem támad, azt meg kell teremteni.

T. K.: Én is úgy gondolom, fontos lenne, hogy magyarul is meglegyenek a pontos kifejezéseink, találjuk ki őket, és azt értjük rajtuk, amit valójában jelentenek. Éppen azért foglalkoztat ez engem is, mert a kortárs művészetben nagyon sokszor szembesülök azzal a problémával, hogy mit hogyan közvetítsek a közönség felé, és ebben komoly jelentősége van, hogy milyen módszertan, milyen elméletek alapján teszem ezt meg. Töreksem rá például, hogy ne az ötven évvel ezelőtti gondolkodásmód alapján próbáljam ezt megcsinálni.

A másik kérdéskör, amiben szintén van tapasztalatom, és látom, hogy külföldön nagyon jól működik, a helyi diskurzus. Ez az, amit vissza tudnak fordítani idegen nyelvre. Ha nem is a nagyközönség számára, de különböző kutatási projektekből képesek bizonyos szempontokat kompatibilissé tenni, és ez nagyon fontos. Beszélhetnénk például a hatvanas évek művészetéről úgy, mintha a hatvanas években élnénk, csak magunknak, magyarul, de nem biztos, hogy így a partnereink is megértenék, mit is akarunk, vagy össze tudnánk hasonlítani azokat a dolgokat és jelenségeket, amiket össze szeretnénk hasonlítani.⁶ Ettől függetlenül – bár valóban angolul írtam a disszertációm, és gyakran publikálok angolul –, amikor csak lehetőségem van rá, igyekszem magyarul is írni.

6 Lásd a *The Long Sixties* címen futó nemzetközi kutatási projektet: <http://longsixties.ludwigmuseum.hu/> (Utolsó letöltés: 2014. június 1.)

Sz. Á. J.: Ezen a ponton megint többfelé ágazhat a beszélgetésünk, de az elhangzottakból azért most kiemelnék néhány gondolatot. Vörös István felvetette a folyamatos nyelvújítás szükségességét, mindig új és új feltételek mellett szerintem is kell ezen dolgozni a szerzőknek és fordítóknak. Az érthető megfogalmazást, a fogalomalkotást belső értelmezésnek kell megelőznie. Diákjaimnak szoktam mondani, hogy a nyelvileg pontatlan megfogalmazás azonnal tárgyi hibává válik.

Percz László „nemzeti tudományok”-ról beszélt. Kérdésem, hol a helye ezeknek a globalizáció viszonyai között? És bizonyos módszertani vagy elméleti irányokat valóban idejétmúltnak kell-e tekintenünk? Vagy ahogy Timár Katalin említette: vannak olyan, akár a nyelvben rögzült zárványok, amelyeknek az ideje lejárt? Csak ezek feladásával tudunk továbblépni a nemzetközi-ség felé? Nincs-e ellentmondás a hagyományok és az ilyenfajta újragondolás között?

P. L.: Nem szeretnék az irodalomtörténész helyett beszélni, de úgy látom, a mai viszonyok a hagyományos, nemzeti irodalmi kánont dekonstruálni látszanak. Véleményem szerint egy olyan pillanatban vagyunk, amikor alternatív kánonok alkotásába lehet kezdeni, az egészet előlről kezdeni kétszáz év után. Ami örvendetes, különösen azért, mert így még irodalomtörténésznek sem unalmas lenni. Filozófusnak meg pláne nem.

V. I.: Szerintem nem szükségszerű, hogy minden magyar kutató mindenképpen írjon magyarul, fontosabb, hogy legalább egy nyelven tökéletesen ki tudja fejezni magát. Csak ez általában mindenkinek az anyanyelve.

Egyébként az sem szükségszerű, hogy a magyar nyelv örökké létezzon. Ezt persze nagyban elősegíthetjük azzal, ha kirúgjuk alóla a „tudomány székét”, mintha egy nyaka köré hurkot akasztó ember lába alól rúgnánk ki a széket. Ezzel nem akarom azt állítani, hogy egyénileg ne lehetne másképpen dönteni. Hogy ismét egy csehes példát hozzak: 1967-ben Milan Kundera a Csehszlovák Írószövetség IV. Közgyűlésén azt vetette fel, vajon nem követtek-e el végzetes hibát a csehek, hogy abban a ma már emlegetett kényes irodalomtörténeti helyzetben, amikor még tulajdonképpen nem létezett igényes nyelvük, hanem a cseh egyfajta konyhanyelv volt csupán, a mesteremberek és parasztok beszélte cseh nyelv, amikor az értelmiség, a nemesség és a politika a németet használta?⁷ Racionálisan sokkal egyszerűbb lett volna rákapcsolódni a német nyelvre, ahogy az írek rákapcsolódtak az angolra. Tehát van erre is példa, meg lehet csinálni. Vajon James Joyce világhírű íróvá válik-e, ha írül ír?

Kundera nem teljesen megalapozatlanul mondta, amit akkor mondott, és aztán ő maga egyénileg meg is csinálta a nyelvváltást, amikor fokozatosan lekapcsolódott a cseh irodalomról, és

7 Vörös István: *A švejski lélek. Milan Kundera, Bohumil Hrabal és Ludvík Vaculík munkásságáról*, Hólnap Kiadó, Budapest, 2002, 20.

francia íróvá vált. Így vitte tovább ezt a gondolatot a személyes életében.

Ugyanakkor azt gondolom, minden nyelv, ami egy világot fejez ki, az kincs, tehát fenn kell tartani.

Bármikor felvethetjük mi is, hogy kell-e nekünk a magyar nyelvű irodalom vagy tudomány. Feladására persze kényszeríteni senki sem fog bennünket, de már az is elgondolkodtató, hogy az önfeladás – ami most a tudományban meglátásom szerint végbemegy – magától indult el. Senkinek sem lehet megtiltani, hogy például a régészeti vagy az egyiptológiai munkáit angolul írja meg, ha világszerte az összes egyiptológus angolul kommunikál. Ez az egyéni érvényesülés része.

P. L.: Lehet, hogy Goethe örült volna, ha a csehek nem választanak maguknak saját irodalmi nyelvet, ellenben Herder nagyon szomorú lett volna. Vörös István pontosan azt mondja, amit Herder: „Minden nemzet boldogságának középpontja önmagában van, ugyanúgy, ahogy minden golyónak a súlypontja.”⁸ Minden nemzeti kultúra önérték – én is ezt gondolom –, és szegényebbek lennénk, ha nem lenne cseh irodalom. Ez nem a szűken vett szakterületem, de azt hiszem, hogy az emberiség nem járt volna jobban, ha csupán a német irodalom egy leágazása lenne, amit csehek írnak.

Visszatérnék a folyamatos nyelvújítás kérdéséhez is. Ebben az értelemben a magyar filozófiának a rendszerváltás óta tapasztalható fellendülése komolyan összefügg a fordítások szaporodásával. A filozófia hagyományosan viszonylag kis súlyt képvisel a magyar kultúrában – ez ma is így van –, de nem él rossz éveket/évtizedeket 1989 óta. Ez határozottan összefügg a fordításokkal és újrafordításokkal. Azt lehet mondani, hogy a magyar filozófiai terminológia három szakaszban alakult ki. A 17. század közepén Apáczai írja az első magyar nyelvű filozófiai művet, a *Magyar Enciklopédia* egy fejezete Descartes-fordítás. A 18. század végétől a 19. század közepéig zajlanak az úgynevezett Kant- és Hegel-viták, amelyekben a kortárs német idealizmus recepciójára nyelvi megfelelőket próbálnak találni a magyar gondolkodók, és ez a folyamat zárul le a 19. század végén, a 20. század elején egy kiemelkedően jelentős tudós-tanár, Alexander Bernát munkásságával, aki kiadja a *Filozófiai írók tárá*t 1881-től előbb 1919-ig, majd a húszas évek közepén még néhány kötetet. Lényegében ez alakítja ki a magyar filozófiai terminológia máig érvényes kánonját. Ez a nyelv nem sokat változott egy évszázad alatt. Némrégiben olyan elemzést olvastam, miszerint ha Alexander Kant-fordítása 1881-ben intézményesítette a filozófiát mint magyar kultúrterületet, akkor ehhez fogható tett, hogy Kis János újra-

8 Herder, Johann Gottfried: Az emberi művelődés újabb történetfilozófiája. Adalék a század számos adalékához, in uő: *Értekezések, levelek*, ford. Rajnai László, vál., az utószót írta és a jegyzeteket összeállította Rathmann János, Európa, Budapest, 1983, 54.

fordította 120 év után *A tiszta ész kritikáját*. Sokkal olvashatóbb persze, egy évszázaddal frissebb szöveg, de alapvető terminológiai újítások nincsenek benne. Ahol terminológiai „truvájra” volna szükség, az valószínűleg a kortárs, posztmodern dekonstrukció. Egy analitikus filozófust vagy egy fenomenológust le lehet fordítani hagyományos terminológia-készlettel, de például Derridát nem. Ha azt mondjuk, hogy a filozófia részben fogalomösszesség, részben egy bizonyos nyelvtan, a fogalmakat is dekonstruálja és a nyelvtant is, tehát különösen nehéz feladat a dekonstrukció francia szerzőit fordítani. Valószínűleg egy életművet kíván, ha valaki erre szánja magát. A folyamatos nyelvújítás az, aminek most a filozófia is részese lesz.

Sz. Á. J.: Valószínűleg minden tudományterületen meg kell történnie a hasonló nyelvalkotó és korrekciós folyamatoknak. Latin-Amerika tanulmányozásának intézményesülése Magyarországon még csupán néhány évtizedre tekint vissza, de mégis született egy-két klasszikusnak számító, fontos forrásfordítás. Ilyen a szinte teljesen elfeledett polihisztor, Vécsey Zoltán egészen kiváló, alapos Humboldt-fordítása⁹ az 1960-as évekből, vagy a Benyhe János által összeállított Bolívar¹⁰-kötet az 1970-es évtizedből.

Azt leszögezhetjük tehát, hogy az egyetemes értékek magyar nyelvű interpretációja részben a hazai könyvkiadás felelőssége. Van azonban egy másik terület, ami hasonlóan fontos, bár döntően a szóbeliség és a vita uralja, és ez az oktatás. Beszélgető partnereim milyen szerepet szánnak az idegen nyelvű anyagoknak az egyetemi munkában? Hogyan viszonyulnak az idegen nyelven való oktatáshoz? Magam e téren egyelőre azt érzékelem, hogy amikor betoppan egy vagy több, csak angolul értő, beszélő vendéghallgató a doktori órára, a viták nívója azonnal alapszintre süllyed. Es igazságtalan lennék, ha kizárólag a magyar hallgatók nyelvtudásának hiányát kárhoztatnám ezért.

P. L.: Én nem tanítok idegen nyelven, a Műegyetemen azonban nagy hagyománya van az angol nyelvű képzéseknek. Már 1989 előtt fontos projektje volt ez az egyetemnek. A műszaki tárgyak esetében persze könnyebb a helyzet. Az oktató a krétával rajzol, és közben annyit mond: „when..., then...”, majd felírja a számokat, és ezzel – kis leegyszerűsítéssel – meg is tartotta az órát. Ez azért nem egészen ugyanaz, mint a portugál nyelvű irodalomról beszélni.

Sz. Á. J.: Hasonló a helyzet a nemzetközi konferenciákon (ahol esetemben leggyakrabban a spanyol és a portugál a hivatalos nyelv). Az anyanyelvükön megnyilatkozó kollégáknak jóval könnyebb egy-egy előadást megtartani, és főleg mondandójuk szerkesztett, leírt változatának pontos, szabatos megszövegezésé-

9 Humboldt, Alexander von: *Az Orinoco vadonában*, ford. dr. Vécsey Zoltán, Gondolat, Budapest, 1967.

10 *Simón Bolívar írásai*, ford. Benyhe János, Európa, Budapest, 1976.

se, mint azoknak, akiknek egy tanult nyelven kell ugyanezt elvégezniük. Sokak szerint szinte lehetetlen vállalkozás. Talán az angolul – mint „pidzsin” nyelven való – megnyilatkozás más eset egy kissé. Legitimé vált, hogy azt mindenki a maga módján használja.

P. L.: A nemzetközi fórumokon nekem nem nyelvi, hanem más természetű „legitimációs problémáim” vannak, amennyiben ha arról beszélek, ami engem igazán érdekel, akkor kvázi „hülyének néznek”. Szilágyi Ágnes beszélhet Brazíliáról a braziloknak, de ha én a „magyarjaimról” szeretnék beszélni a németeknek, az komoly kihívás. A nemzeti tudománynak ez a fajta létjogosultsága nagyon is kérdéses. Az itt említendő legjobb példa talán Dávidházi Péter munkássága, akit a legnagyobb élő magyar irodalomtörténésznek tartok, és akinek angol szakosként igazán nincsenek nyelvi problémái, életművének meghatározó részét mégis magyarul írja, Shakespeare-kultusz-kutatásait is.¹¹ Azonban van olyan angol nyelvű könyve, ami valójában leginkább minket érdekel, amiről mi akarunk beszélni, és amire valószínűleg kevésbé vevő a nemzetközi tudósközösség.¹²

T. K.: Nem kizárt, hogy ebben a kérdésben tudományáganként, sőt azon belül akár korszakonként is más és más helyzet. A kortárs művészet terén azt látom, igenis van érdeklődés az egyes országokban folyó művészeti tevékenység iránt, s ez közvetíthető a nemzetközi szakközönség felé. Ugyanakkor azt is látom, hogy a felmerülő kérdések hatását nagyban befolyásolja az, hogy akik felvetik őket, nagyjából tisztában vannak-e az idegen nyelvű szakirodalom aktuális irányjaival. Erre két példát is szeretnék mondani.

Az egyik Maurer Dóra képzőművész esete, akit néhány éve kiállítottam egy múzeumi gyűjteményi kiállításon.¹³ Munkáját ott külföldi kurátorok is megnézték, többek között a 2011-es isztambuli biennále kurátorai (Jens Hoffmann és Adriano Pedrosa), akik felfigyeltek rá és meghívták, talán éppen azért, mert sikerült olyan „nyelven” bemutatnom és kiemelni ezt a művet, amit ők is értettek. Most nem az angolra gondolok, hanem a megközelítésmódra, a kifejezésekre, amelyekkel érdekessé tettem számukra, és ez Maurer Dórának olyan nemzetközi ismertséget szerzett, hogy az isztambuli biennále után a MoMA (Museum of Modern Art, New York) is vásárolt tőle műveket.

A másik példa egy érdekes kísérlet. Az MTA Művészettörténeti Intézetében jött létre a Kritikai Elméletek Kutatócsoport, ahova én is kapcsolódom külsőként. A csoport vezetői (András

11 Dávidházi Péter: „Isten másodszülöttje.” *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Gondolat, Budapest, 1989.

12 Klein, Holger – Péter Dávidházi (szerk.): *Shakespeare and Hungary*, Edwin Mellen Press, Lewiston, 1996.

13 *Félreérthetetlen mondatok. Az újragonolt gyűjtemény*, Ludwig Múzeum–Kortárs Művészeti Múzeum, 2010. május 26. – 2011. augusztus 14. Kurátor: Timár Katalin.

Edit és Hornyik Sándor) kezdeményezték, hogy az *Ars Hungarica* című folyóirat számára készítsünk egy tematikus összeállítást, ahol a szerzők (a csoport tagjai) választanak egy-egy módszertant vagy szubdiszciplínát, és ezen elmélet szempontjából tárgyalják egy-egy kortárs magyar képzőművész tevékenységét, mintegy az elméletet magyar nyelvre adaptálva. Érdeemes lesz megfigyelni a legkurrensebb módszerek koncentrált hatását.¹⁴

V. I.: Egyrészt léteznek olyan tudományos, művészetelméleti problémák, amelyeket eleve „magyar belügynek” kell tekintelnünk. Esetükben nem kérdés, hogy arról magyarul kell írni. Viszont azt gondolom, mindig el kell határozni, milyen közegben, kinek akarunk beszélni, s aszerint kell megválasztani nemcsak azt, hogyan, hanem azt is, miről. Vannak bizonyos kérdések, amelyek éppen attól lehetnek relevánsak, hogy magyar szempontból vizsgálják őket.

Például Spiró György ír arról valahol, hogy egy nagy szlavisztikai kongresszuson egy délszláv költemény eredetéről folyt a vita. Vajon honnan származhat: az ukránból, a beloruszból, esetleg a szerzből? Végül Spiró szólalt fel, és elmondta, hogy valószínűleg egyik elmélet sem helyes, mert a költeményen a *Szleti veszedelem* hatása fedezhető fel, ami eredetileg magyarul íródott ugyan, de Zrínyi Péter, Zrínyi Miklós testvére lefordította horvátra, és ilyen módon ismertté vált a délszláv nyelvterületen. A többi szlavista nem is gondolt erre a kézenfekvő magyarázatra, mert nem tudott kilépni saját szlavisztikai nézőpontjából. Fel sem merült bennük, hogy a költeménynek magyar irodalmi mintája is lehet.

Persze a dolog nem mindig ennyire evidens. Magam is szívesen foglalkozom azzal a szlavisztikai konferenciákon, hogy párhuzamokat vonok, és bebizonyítom, amit a csehek unikálisnak tartanak az irodalmukban, az nem is olyan egyedi. Fontosnak tartom az ilyen egybevetéseket, és ez már nem egészen nyelvi probléma, azon túlmutat, viszont mindenképpen a magyar tudomány feladatai közé tartozik.

Hogy én milyen nyelven szeretek előadni? Tanítani magyarul szeretek. Írni is magyarul szeretek. Sajnos nem tudok egy nyelven sem olyan szinten, mint magyarul. Ez azt jelenti, hogy ha az ember másik nyelven nyilvánul meg, egyszerűen butábbnak tűnik. Magyarul rengeteg alternatívából választhatok a szókincsen belül, és akkor még a különböző kifejezési árnyalatokról (mondatszerkezetek, tömondatok vs. körmondat) nem is beszélünk. Idegen nyelven az ember örül, ha abszolválja a gondolat kifejezését, legalábbis az én szintemen. Nem vitatom, van lehetőség ennél magasabbra jutni, de igazából csak akkor van értelme, ha tökéletesen ekvivalens nyelvtudást szerez az ember. Ismert történet Szilasi Vilmosé, aki bármilyen nagy koponya volt is, a harmincas években a freiburgi egyetem diákjai jóindulatúan össze-

14 A lapszám azóta napvilágot is látott: *Ars Hungarica*, 2013/3.

röhögtek a háta mögött, mondván, „milyen aranyos akcentusavan”.

Nem szeretek butábbnak látszani, beérem a saját butasággal, annál már nem adom alább. Ezért a konferenciákon kicsit csalogok: megírom az előadásom magyarul és lefordítatom. Így ellenőrizni tudom, és látom, hogy sokkal jobb lesz a szöveg, mint ha megpróbálnám magam idegen nyelven összerakni. A legnagyobb nyelvi sikerem az, mikor a prágaiak morvának néztek (na, prágaiak azért nem!).

P. L.: Nincs nemzeti matematika. *Nemzet, filozófia*, „nemzeti filozófia” című könyvemben a filozófia kapcsán vizsgáltam a kérdést, és arra jutottam, hogy ez egy kevésbé plauzibilis fogalom, ebben az értelemben inkább hasonlít a matematikához, mint a költészethez. Nem hiszem, hogy *par excellence* nemzeti tartalmakat fejezhetne ki, mint egy vers. A filozófia általánosság-fogalommal dolgozó diszciplína. Ennek ellenére jó százötven évig nagyon sokan kísérleteztek azzal – a reformkortól egészen a második világháború végéig –, hogy megalkossák a valódi magyar filozófiát, ami valamiféle nemzeti tartalmat fejez ki. Volna „nemzetkarakter”, „néplélek”, „nemzeti gondolkodás”, és ezek kivetüléseként, sűrítményeként létezne a sajátos „nemzeti filozófiánk”? Nyilvánvaló ostobaság, belátható téveszme, ennek ellenére a 18. század végétől egészen Bibó Istvánig kutatták.

Bibó egyik legnagyobb teoretikus teljesítménye éppen az, hogy ennek az alapjait megsemmisítette. A nemzeti filozófia gondolata körül mégis született egy narratíva, nagyon különböző színvonalú szerzőkkel, az egészen ostobától az egészen magas színvonalúakig, akik mindannyian ebben a narratívában próbálták elhelyezni saját törekvéseiket. Ilyen értelemben lehet azt mondani, hogy ragaszkodjunk a nemzeti nyelvünkhöz a filozófiában is, de hogy a nemzetkarakterünket próbáljuk kifejezni valamilyen saját képpel, az nem biztos, hogy helyes.

V. I.: Ez két külön dolog. Szerintem akkor van magas szintű nemzeti filozófia, ha művelői magyar nyelven, de világszínvonalon írnak. Persze ne a pálinkából meg a többi hungarikumból próbáljuk levezetni a filozófiát, mert az katasztrófa. Ilyen értelemben a nemzeti költészetben sem hiszek különösebben. A költészet épp azért fordítható le más nyelvre, mert bizonyos lényeges tartománya túl van a nyelven. Ez még akkor is így van, ha minden kis nyelv beszélői állítják, hogy az ő költészetüket nem lehet lefordítani. Nincs igazuk. A magyar fordításirodalom ezt bőven igazolja. Még a szanszkrit irodalmat is zseniálisan le lehet magyarra fordítani, tehát a költészet sem nemzeti belügy. A költészetnek ezer átjárása van a népek és a nemzeti tradíciók között. Ezért is tartom bizonyos leegyszerűsítésnek az olyan címeiket, mint *A magyar irodalom története*. Hiszen könnyen előfordulhat, hogy egy mai szerzőnek kevesebb köze van a magyar irodalom egyes hagyományelemeihez, mint Rilke vagy Paul Celan műveire, akik nem részei a magyar irodalom folyamának. Még akkor

sem, ha egyébként az illető kortárs szerző csak magyarul olvasta őket, zseniális fordításokban. Meg kellene próbálni inkább egy olyan költészettörténetet írni, ami megvilágítja ezeket a nyelvi korlátokon is átlépő összefonódásokat. Más műfajokat vizsgálva az is könnyen kiderülne, mennyire hiányos például a drámatörténet: ha a korábbi irodalom- és színháztörténeteket félretéve, a drámák egymásra hatásának történetét szeretnénk megírni, kiderülne, milyen hatalmas foghíjak vannak.

Mindenesetre, ha a magyar nyelvet komolyan akarjuk venni, akkor mindent a legmagasabb szinten kell csinálnunk rajta, ugyanakkor nem feltétlenül úgy lesz valaki magyar író vagy tudós, hogy „magyar belügyekkel” foglalkozik.

(Összeállította és a jegyzeteket készítette: Antal Gábor és Szilágyi Ágnes Judit)